

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านดอนแก้ว หมู่ 6 ต.ป่าคา อ.ท่าวังผา จ.น่าน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการก่อตัว องค์ประกอบ โครงสร้าง พัฒนาการด้านโครงสร้างและด้านกิจกรรม ผลการดำเนินงานขององค์กร ที่แสดงถึงความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการ รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิธีการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีผสมผสานกัน คือ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม เช่น งานประเพณี พิธีกรรม การดำเนินชีวิตภายในชุมชน การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน เวทีชาวบ้าน และการสนทนากลุ่ม ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมจะนำมาแยกแยะและจัดระบบข้อมูล เพื่อนำไปวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

6.1.1 ลักษณะของชุมชน

บ้านดอนแก้ว หมู่ 6 ต.ป่าคา อ.ท่าวังผา จ.น่าน เป็นหมู่บ้านที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมายาวนานกว่า 200 ปี โดยอพยพหนีภัยสงครามมาจาก อ.เชียงแสน จ.เชียงราย ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านอยู่บนที่ดอนติดริมฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่เป็นเสมือนศูนย์รวมทางจิตใจและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ทั้งในด้านการเกษตร การอุปโภคบริโภค อุตสาหกรรม แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งประเพณีและวัฒนธรรม

พัฒนาการของหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ได้แก่ การปกครองในปัจจุบันเป็นรูปแบบของหน่วยงานราชการ มีผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่ในการดูแลทุกข์สุขของประชาชนและพัฒนาหมู่บ้าน ด้านการสาธารณูปโภค พบว่าชุมชนบ้านดอนแก้วมีถนน ไฟฟ้า และน้ำประปาใช้ทุกครัวเรือน ชุมชนมีวัดดอนแก้วเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและการดำเนินพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากนี้ยังมีโรงเรียน ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน ที่ให้บริการด้านการศึกษาและสุขภาพ

ระบบเศรษฐกิจและการผลิตของบ้านดอนแก้วเป็นระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตเกษตรกรรมกึ่งยังชีพ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เมื่อมีเหลือจึงนำไปขาย มีวิถีการผลิตบนพื้นฐานที่ดินทำกินของตนเอง มีการใช้แรงงานในการผลิตที่เป็นแรงงานภายในครอบครัว แรงงานแลกเปลี่ยน และแรงงานรับจ้าง เนื่องจากบ้านดอนแก้วยังมีปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอกชุมชน ทำให้เปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตจากอดีตไปบ้าง เช่นในปัจจุบันมีการใช้ปฏวทยาศาสตร์ สารเคมี ในการทำการเกษตร ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่เข้ามาในชุมชนทำให้เกิดระบบแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินตรา ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบตลาดภายนอกชุมชน

ลักษณะสังคมวัฒนธรรมของบ้านดอนแก้วเป็นลักษณะชุมชนชนบทไทย ชาวบ้านมีวิถีชีวิตผูกพันพึ่งพาอาศัยและเอื้ออาทรต่อกัน อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์แบบครอบครัวและเครือญาติของชุมชน ชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับสถาบันทางศาสนาและให้ความเคารพผู้อาวุโส ซึ่งมีบทบาทในการอบรมสั่งสอนและถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ให้แก่ลูกหลาน รวมทั้งเป็นผู้ดำเนินการดำเนินพิธีกรรมต่างๆ ภายในชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของบ้านดอนแก้วสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองและระบบคิดของชาวบ้าน เช่น ประเพณีทางศาสนาพุทธแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องบุญ บาป ความเชื่อในโลกภายนอก พิธีกรรมเลี้ยงผี ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชนหรือในกระบวนการการผลิต แสดงระบบคิดที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้กำหนดพฤติกรรมของชาวบ้านในรูปแบบของการดำเนินชีวิตอย่างอ่อนน้อมและผสมผสานกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

6.1.2 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) จุดกำเนิด การเกิดขึ้นของโครงการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านดอนแก้วเกิดขึ้นจากการที่เกิดวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน คือแม่น้ำน่านมีคุณภาพต่ำลงและปริมาณพันธุ์สัตว์น้ำลดลง เนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมาส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน เช่น มีการจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธีเพื่อให้ได้ปริมาณปลาจำนวนมาก มีการทิ้งขยะ ขวดสารเคมีลงสู่แม่น้ำ ทำให้กลุ่มผู้นำชุมชนในขณะนั้น ประกอบด้วย ผู้อาวุโส พระ ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งการเห็นแบบอย่างการอนุรักษ์จากชุมชนอื่น จึงเกิดแนวคิดในการอนุรักษ์ขึ้น โดยการประยุกต์กับแนวคิดทางศาสนาที่มีอยู่เดิม คือ การประกาศเขตอภัยทานเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

2) องค์ประกอบ พบว่า

1. ชุมชนมีแนวคิดและอุดมการณ์ร่วมกันในการที่จะแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น เนื่องจากมีความคิดว่าทรัพยากรดังกล่าวเป็นของชุมชน เพราะฉะนั้นชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลและช่วยรักษาทรัพยากรนั้น การทำลายทรัพยากรเหล่านั้นเท่ากับเป็นการทำลายวิถีชีวิตของคนในชุมชนด้วย แนวคิดการอนุรักษ์จะเน้นการรู้จักใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด คือ รู้จักว่าสิ่งใดควรอนุรักษ์ สิ่งใดสามารถใช้ประโยชน์ได้ ทำให้การอนุรักษ์ไม่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน

2. ชุมชนมีผู้นำกลุ่มที่มีศักยภาพ มีความคิดริเริ่มและตั้งใจจริงในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน ประกอบด้วยผู้นำที่มีความหลากหลาย เช่น ผู้อาวุโส พระ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีความรู้ความสามารถที่แตกต่างกัน แต่สามารถผสมผสานแนวคิดในการจัดการรวมกันได้

3. โครงสร้างกลุ่มประกอบด้วยคณะกรรมการและที่ปรึกษา ซึ่งสมาชิกแต่ละคนมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น การตัดสินใจ การวางแผน และการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

4. งบประมาณในการดำเนินกิจกรรมในระยะแรกได้จากการบริจาคของชาวบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการร่วมแรงร่วมใจและความสามัคคีของชาวบ้าน ภายหลังเมื่อองค์กรมีการขยายกิจกรรมมากขึ้นจึงมีการของบประมาณสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชน และสามารถบริหารจัดการเงินทูลนั้นให้เกิดเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

5. มีการประสานงานทั้งหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชน คือ กลุ่มฮักเมื่องน่าน ซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของแก๊งกลุ่มอนุรักษ์บ้านดอนแก้ว โดยให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ การศึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ การจัดกิจกรรม และการประชาสัมพันธ์

3) พัฒนาการด้านโครงสร้างของกลุ่ม ในระยะแรกของการอนุรักษ์เกิดจากการรวมตัวเป็นแบบธรรมชาติของกลุ่มคนที่มีความสนใจและอุดมการณ์ร่วมกันในการที่จะแก้ไขปัญหา สามารถดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์จนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เมื่อหน่วยงานราชการเห็นผลสำเร็จจึงเข้ามาให้การสนับสนุน และแนะนำให้มีการจัดตั้งกลุ่มที่มีโครงสร้างชัดเจนมากขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือ กลุ่มจัดตั้งมีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน ทำให้การขอความสนับสนุนด้านต่างๆจากหน่วยงานรัฐทำได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น ขณะเดียวกันกลุ่มจัดตั้งเป็นกลุ่มที่ไม่ได้มีความสนใจและอุดมการณ์ในการอนุรักษ์มาตั้งแต่ต้น ประกอบกับคณะกรรมการบางคนประกอบอาชีพค้าขาย ทำให้ไม่มีเวลาและไม่ให้ความสนใจกับงานอนุรักษ์ แต่ใน

ระยะหลังเมื่อเกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์จากคณะกรรมการชุดเก่า ทำให้คณะกรรมการชุดจัดตั้งนี้มีความเข้าใจและสามารถดำเนินกิจกรรมด้านอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี

4) พัฒนาการด้านกิจกรรม กิจกรรมในระยะเริ่มโครงการเป็นลักษณะการประกาศเขตอนุรักษ์ และการตั้งกฎระเบียบ กติกา ข้อห้ามต่างๆ แต่ในระยะนี้ยังมีผู้ละเมิดกฎ เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนยังไม่เข้าใจแนวคิดในการอนุรักษ์ ต่อมาเมื่อมีการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจ ประกอบกับผลจากการอนุรักษ์ทำให้มีปริมาณปลาเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงมีความเข้าใจ และให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ ดังนั้นจึงมีการขยายเขตอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น ในระยะหลังมีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนามาใช้ในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีทอดผ้าป่าพันธ์ปลา การสะเดาะเคราะห์ปลา และกิจกรรมเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ นอกจากนี้กิจกรรมที่มีการดำเนินอย่างต่อเนื่องได้แก่ การศึกษาดูงาน การอบรมสัมมนา การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพให้แก่องค์กรชุมชน

5) ผลการดำเนินงาน จากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านดอนแก้วตลอดระยะเวลา 12 ปี ผลการดำเนินงานที่ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน คือ ปริมาณพันธ์ปลาในแม่น้ำน่านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แม่น้ำน่านมีสภาพที่สะอาดและมีคุณภาพดีขึ้น และนำไปสู่การเกิดทุนทางสังคมด้านอื่นๆ ภายในชุมชน ได้แก่ ทำให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวของคนภายในชุมชน เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สามารถนำรายได้เข้าสู่ชุมชน รายได้ส่วนหนึ่งจากกิจกรรมสามารถนำมาพัฒนาชุมชน เช่น ให้การศึกษา สร้างโบสถ์ นอกจากนี้ยังเกิดกองทุนอาหารปลาสำหรับกลุ่มเครือข่าย เกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมตลอดจนการช่วยเหลือและให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

6) ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน พบว่า องค์กรชุมชนบ้านดอนแก้วมิติของความเข้มแข็งในด้าน มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและมีศักยภาพ เป็นที่ยอมรับของคนภายในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การรวมกลุ่มและดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยรากฐานทางวัฒนธรรมชุมชน มีการขยายกิจกรรมและเครือข่าย มีความสามารถในการจัดการปัญหา และสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งด้านงบประมาณและการดำเนินกิจกรรม

6.1.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

6.1.3.1 ปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชน ประกอบด้วย

1) ระบบผลิต บ้านดอนแก้วยังคงมีวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมกึ่งยังชีพ ที่วิถีการผลิตต้องพึ่งพากับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ทั้งปัจจัยด้านที่ดินและแหล่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีการใช้แรงงานในกระบวนการผลิต ที่เป็นแรงงานในครอบครัว แรงงานแลกเปลี่ยน และแรงงานรับจ้าง แรงงานในครอบครัวและแรงงานแลกเปลี่ยนนับว่ามีสำคัญเป็นอย่างมาก ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบเครือญาติ ความเป็นญาติพี่น้องของคนภายในชุมชนและระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้องการใช้ทรัพยากร ผลจากการอนุรักษ์ที่ทำให้แม่น้ำมีคุณภาพดีขึ้นและมีปริมาณพันธุ์ปลามากขึ้น ซึ่งช่วยเกื้อหนุนระบบผลิตและบริโภคของชุมชน ทำให้ชุมชนมองเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ และเกิดความสามัคคีกลมเกลียวในการทำกิจกรรม

2) ระบบสัมพันธ์ ระบบเครือญาติเป็นกลไกพื้นฐานของชุมชน ทั้งระดับพื้นฐานคือ ระดับครอบครัวไปจนถึงระดับชุมชน บ้านดอนแก้วมีลักษณะครอบครัวแบบขยาย มีสายตระกูลหลักไม่กี่ตระกูล มีการแต่งงานทั้งภายในตระกูลและต่างตระกูล ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่ดูเหมือนกันทั้งชุมชนเป็นเครือญาติเดียวกัน มีช่วยเหลือด้านแรงงาน ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ มีการร่วมร่วมใจ รวมทั้งทุนทรัพย์ในการช่วยเหลือ องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้ชุมชนบ้านดอนแก้วมีความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นปัจจัยเอื้อในการช่วยเหลือกิจกรรมด้านอนุรักษ์ของกลุ่ม

3) ระบบความเชื่อ ชุมชนบ้านดอนแก้วมีระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ แม้ศาสนาพุทธจะเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเชื่อเรื่องผีลดลง ในทางกลับกันมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผี พุทธ และพราหมณ์ เข้าด้วยกัน เช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ปลา ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องจากความเชื่อเรื่องบาป บุญ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมองไม่เห็น แต่ชาวบ้านเชื่อว่าในสิ่งแวดล้อมรอบตัวย่อมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยและคอยคุ้มครองอยู่ ชาวบ้านจึงไม่กล้าที่จะละเมิดกฎเกณฑ์ นอกจากนี้การอาศัยพิธีกรรมนำไปสู่การตั้งกองทุนอาหารปลา ทำให้องค์กรชุมชนสามารถขยายกิจกรรมได้มากขึ้น จนเกิดเป็นเครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมระดับอำเภอ ซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนอีกด้วย

6.1.3.2 ปัจจัยด้านเครือข่ายการเรียนรู้ ประกอบด้วย

1) แม่ข่าย แม่ข่ายในการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายคนและแต่ละคนมีความสัมพันธ์ทางสังคมกัน เริ่มต้นจากตัวบุคคลที่เป็นศูนย์กลางคือ แม่ข่ายก่อนแล้วขยายไปตามความสัมพันธ์ของบุคคลที่เป็นศูนย์ แม่ข่ายเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการยอมรับและการดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งแม่ข่ายขององค์กรชุมชนบ้านดอนแก้วเป็นแม่ข่ายตามธรรมชาติ ซึ่งมี ลักษณะพิเศษ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีความกระตือรือร้นที่จะแก้ไขปัญหา เป็นผู้ที่มีศีลธรรม มีความเสียสละ และมีความคิดเป็นประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เงื่อนไขในการเกิดแม่ข่ายเกิดจากสภาพปัญหาวิกฤตของชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้แม่ข่ายเกิดการคิดวิเคราะห์สาเหตุและแนวทางการแก้ไขปัญหา นอกจากนี้ภายหลังการเข้ามาของหน่วยงานภาครัฐทำให้เกิดภาวะสูญเสียแม่ข่ายธรรมชาติ แต่เนื่องจากแม่ข่ายเป็นผู้กระตือรือร้น จึงได้เปลี่ยนแปลงบทบาทในการดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยสถานภาพใหม่

2) องค์กรความรู้ ชุมชนมีองค์ความรู้ในเรื่องของการเชื่อมโยงความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเข้ามาสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติและคน โดยแสดงออกผ่านทางประเพณีและพิธีกรรมซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานในการตั้งสมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ มีการสร้างพิธีกรรมและกฎเกณฑ์รองรับในลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน แม้ประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างจะลดความสำคัญลงไปบ้าง เนื่องจากการแทรกแซงของสังคมและระบบตลาดภายนอกชุมชน แต่องค์กรก็พยายามรื้อฟื้นความเชื่อและวิธีปฏิบัติให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน พัฒนาองค์ความรู้ดั้งเดิมมาปรับใช้ การใช้เทคนิควิธีในการอนุรักษ์แบบค่อยเป็นค่อยไป เช่น เริ่มจากสร้างการยอมรับและความเข้าใจแนวคิดการอนุรักษ์ การดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ เมื่อการอนุรักษ์ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งจึงค่อยๆขยายพื้นที่อนุรักษ์เพิ่มขึ้น จาก 120 เป็น 150 , 200 และ 300 เมตร ตามลำดับ และการควบคุมโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชุมชน

3) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ระดับเครือข่ายการเรียนรู้แบ่งเป็น 3 ระดับคือ

3.1) เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล สมาชิกได้เรียนรู้และถ่ายทอดแนวคิดจากระดับล่างสุด คือ จากครอบครัว ซึ่งจะถ่ายทอดจากการพูดคุยโดยตรง การสังเกต และฝึกปฏิบัติจริง นอกจากนี้ยังผ่านพิธีกรรมในระดับครอบครัว เช่น การเลี้ยงผีตระกูล เป็นศูนย์รวม

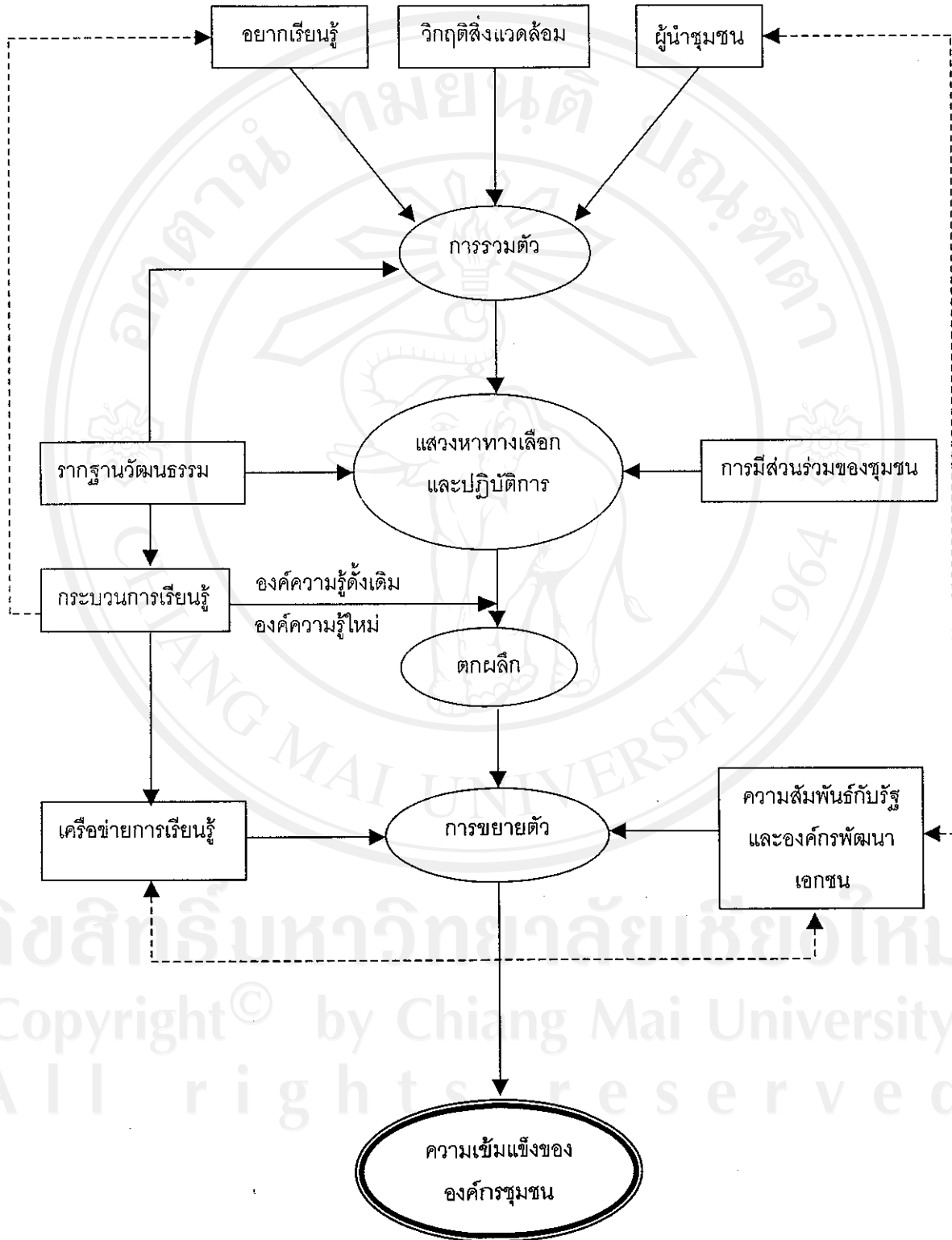
ของลูกหลานในแต่ละตระกูล ซึ่งสมาชิกในตระกูลได้มีโอกาสพูดคุยไปตามทุกข์สุข และสามารถแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

3.2) เครือข่ายการเรียนรู้ภายในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ จะผ่านทางสถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน รวมทั้งประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นเสมือนเวทีในการพบปะของสมาชิกภายในชุมชน สมาชิกมีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

3.3) เครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน การเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่นๆ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม และโดยผ่านทางประเพณีพิธีกรรมรวมกันของชุมชน เช่น ประเพณีแข่งเรือ พิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ พิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ปลา เป็นต้น นอกจากนี้การจัดการอบรมสัมมนา เวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงาน การจัดกิจกรรมขององค์กรเครือข่าย ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้กลุ่มผู้นำของแต่ละองค์กรมีโอกาสพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ของแต่ละชุมชน ช่วยกันระดมความคิดและการให้กำลังใจซึ่งกันและกันในการดำเนินกิจกรรม

จากผลการศึกษาข้างต้นสามารถสรุปเป็นกรอบที่แสดงการรวมกลุ่ม กระบวนการพัฒนาความเข้มแข็ง และความสัมพันธ์ของปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชนที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 5 กระบวนการเกิดและพัฒนาการความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright © by Chiang Mai University
 All rights reserved

6.2 การอภิปรายผล

6.2.1 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันแนวคิดที่ว่าด้วย "องค์กรชุมชน" กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับการแก้ไขปัญหาคือเป็นผลพวงของการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐ และได้ขยายออกไปในหลายกลุ่ม อย่างไรก็ตามองค์กรชุมชนก็มีลักษณะเหมือนสรรพสิ่งต่างๆ ไป คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย และมีความจำเป็นต้องแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นในกลยุทธ์การพัฒนาชนบทด้วยองค์กรชุมชนจึงมีโจทย์ที่น่าสนใจหลายประเด็น เช่น เราจะสร้างองค์กรชุมชนให้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร องค์กรชุมชนที่มีหลายรูปแบบ หลากหลายภารกิจและอยู่ในระดับต่างๆ จะก่อรูปมาได้อย่างไร เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะพัฒนาให้เติบโตเข้มแข็งได้อย่างไร และเมื่อองค์กรเหล่านั้นต้องเผชิญหน้ากับปัญหาหรือต้องพิสูจน์ตนเองท่ามกลางกาลเวลาที่ล่วงไป องค์กรเหล่านั้นจะดำรงรักษาตัวเองไว้ไม่ให้สูญสลายได้อย่างไร (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540)

จากการวิเคราะห์กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านดอนแก้ว พบคำตอบในหลายประเด็นข้างต้น ประการแรกการรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์บ้านดอนแก้วเริ่มจากการเกิดวิกฤตทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน วิกฤตการณ์นั้นกระตุ้นให้กลุ่มผู้นำทางธรรมชาติได้แสดงศักยภาพที่มีอยู่ในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและวิเคราะห์แนวทางแก้ไข ซึ่งสอดคล้องกับที่ กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวไว้ว่าภายในหมู่บ้านต่างๆ ที่ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคมวัฒนธรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ นั้น มักจะมีกลุ่มชาวบ้านอยู่กลุ่มหนึ่งที่กำลังออกมาเป็นแถวหน้าในการพยายามหาวิธีการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และนัยยะนี้บุญฤทธิ์ เผือกวัฒนะ (อ้างใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2543) อธิบายการรวมตัวแบบนี้ไว้ว่าเป็นองค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม ซึ่งตามปกติจะไม่รวมตัว แต่เมื่อมีปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อคนทั้งชุมชน คนในชุมชนก็จะรวมตัวกันแก้ไขปัญหา

ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นว่าการรวมกลุ่มของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่จำเป็นต้องเกิดจากประเด็นปัญหาความขัดแย้งกับรัฐ การรวมกลุ่มอาจเกิดจากกระบวนการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ จนเกิดแรงจูงใจที่จะกระทำตาม รวมทั้งผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการมองเห็นปัญหา และแสวงหาทางเลือกในการจัดการ

องค์กรชุมชนบ้านดอนแก้วได้ก่อตัวขึ้นมาโดยมีองค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ การมีแนวคิดและอุดมการณ์ร่วมกันที่ต้องการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน ซึ่ง สมพันธ์ เตชะอธิก

(2540) เห็นว่าอุดมการณ์ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ยึดเหนี่ยวทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ การมีกลุ่มผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ มีความกระตือรือร้น มีความหลากหลาย ทั้งผู้นำทางบารมี ผู้นำทางศาสนา และผู้นำทางการ แต่ละคนสามารถผสมผสานความรู้และแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาารวมกัน ทำให้ชาวบ้านเกิดการยอมรับและให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ องค์กรรม โครงสร้างที่มีการบริหารการจัดการแบบมีส่วนร่วมในทุกระดับ มีกฎกติการ่วมกัน มีการบริหารจัดการระบบประมาณที่มีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งในด้านงบประมาณ ความรู้ทางวิชาการ ทรัพยากร และการประชาสัมพันธ์ ทำให้การดำเนินกิจกรรมขององค์กรประสบผลสำเร็จ องค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ สมพันธ์ เตชะอธิก (2540) เห็นว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการพิจารณาสถานภาพขององค์กรชุมชน

ตลอดระยะเวลาของการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ องค์กรชุมชนต้องประสบปัญหามากมายทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน องค์กรมีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการดำเนินกิจกรรมให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา โดยอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนภายในชุมชน การที่สมาชิกภายในชุมชนเกิดความรู้สึกถึงความเป็นเครือญาติเดียวกัน จะทำให้เกิดช่วยเหลือเกื้อกูลและสามัคคีกลมเกลียว แม้จะมีข้อขัดแย้งก็สามารถไกล่เกลี่ยได้โดยง่าย สถาบันทางศาสนาและระบบเคารพผู้อาวุโสเป็นกลไกที่สำคัญในการดำเนินกิจกรรม ทำให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

ความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรเป็นองค์กรทางการเพื่อให้เกิดการยอมรับของหน่วยงานราชการ ทำให้ผู้นำตามธรรมชาติสูญเสียบทบาทในการดำเนินกิจกรรม ในขณะที่เดียวกันผู้นำเองไม่ได้ตามสูญเสียสถานภาพตามธรรมชาตินั้นไป โดยการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการทำกิจกรรมและการที่เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ผู้นำยังคงบทบาทที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือและยังคงเป็นศูนย์รวมของความร่วมมือภายในชุมชน นอกจากนี้ผู้นำบางคนอาจมีบทบาทและทำงานประสานกับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกมาก ทำให้ตนเองรู้สึกมีความสำคัญ และอาจมีบ้างที่ผู้นำคำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเอง ทำให้เกิดภาวะฉีกขาดระหว่างผู้นำและชาวบ้าน ซึ่ง อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (อ้างใน อคิน ทรัพย์พัฒน์ บรรณาธิการ, 2542) อธิบายไว้ว่า เมื่อผู้นำทำงานใกล้ชิดกับหน่วยงานภายนอกชุมชนในฐานะตัวแทนของชุมชน ผู้นำเหล่านั้นหลุดจากฐานของคนในชุมชน และในขณะเดียวกัน ผู้นำเองกลับรู้สึกว่าตนเองไต่บันไดสู่สถานะที่สูงขึ้น ผู้นำจำนวนหนึ่งสร้างเส้นทางของตนไปสู่เนักการเมืองท้องถิ่น ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้นำกับคนภายในชุมชน

การปรับเปลี่ยนและพัฒนากิจกรรมด้านการอนุรักษ์ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพปัญหา ชาวบ้านมีโอกาสตั้งตัวและค่อยๆ เรียนรู้ และซึมซับแนวคิดการอนุรักษ์ การตั้งกฎระเบียบ ข้อห้าม ยังคงมีความจำเป็นในการกำหนดพฤติกรรมของคนภายในชุมชน ควบคู่กับการประยุกต์พิธีกรรมมาใช้ในการดำเนินกิจกรรม ทำให้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี นอกจากนี้พิธีกรรมบางอย่าง เช่น พิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ปลายังนำไปสู่การตั้งกองทุนอาหารปลา ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2533) ซึ่งได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมทางเลือก ที่พบว่าการจัดพิธีทำบุญทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแม่ทา เป็นการประยุกต์พิธีกรรมที่เป็นวัฒนธรรมชุมชน มีการเชื่อมกระบวนการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิมผสมผสานกับกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับภายนอก ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อและระบบคิดของชุมชนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งจะกำหนดพฤติกรรมของคนภายในชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) ระบบคิดเช่นนี้ทำให้ชุมชนบ้านดอนแก้วมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกัน

ผลจากดำเนินกิจกรรมตลอดระยะเวลา 12 ปี พบว่า สภาพแม่น้ำลำธารมีคุณภาพดีขึ้น มีปริมาณพันธุ์ปลาเพิ่มจำนวนมากขึ้น เกิดทุนทางสังคมมากมายภายในชุมชน เช่น ชุมชนเกิดความรักและความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีกลุ่มผู้นำที่มีศักยภาพและองค์กรเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์พัฒนาเอกชนว่าเป็นองค์กรที่มีการอนุรักษ์ดีเด่น เป็นแหล่งการศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรอื่นๆ องค์กรมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนกิจกรรมได้สอดคล้องต่อสภาพปัญหาและมีความต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังเกิดกองทุนและเครือข่ายในระดับอำเภอ ซึ่งเป็นแหล่งของการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งการช่วยเหลือให้กำลังในการดำเนินกิจกรรม ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับนิยามเรื่องความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนของ ศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี (อ้างใน สมพันธ์ เตชะอธิก, 2540) ว่าต้องพิจารณาถึงขีดความสามารถในการจัดการและพัฒนาศักยภาพออกไปอย่างน้อยแค่ไหน โดยจะต้องพิจารณาทั้งในมิติคุณภาพและปริมาณ ได้แก่ พิจารณาตัวบุคคล/ทุนมนุษย์ ปริมาณและคุณภาพของกิจกรรม ปริมาณและคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ทุนเพื่อนหรือเครือข่าย และสอดคล้องกับกรอบชีวิตความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนของ สีลาภรณ์ นาคพรทพร และคณะ (2538) ใ้ว่ามีลักษณะดังนี้

1. มีการนำมิติด้านวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม
2. มีประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อปัญหา
3. มีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

4. มีการจัดการกลุ่ม
5. มีผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน
6. มีการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิกอย่างยุติธรรม
7. ได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก
8. มีการขยายผล/ขยายเครือข่าย

6.2.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ได้แก่

6.2.2.1 ปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชน จากการศึกษาโครงสร้างของวัฒนธรรมชุมชนทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ระบบผลิต ระบบสัมพันธ์ และระบบความเชื่อ ซึ่งโครงสร้างทั้งสามด้านมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์และส่งผลต่อกันอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในระบบใดระบบหนึ่ง ก็ส่งผลกระทบต่อระบบอื่นๆ และต่อโครงสร้างวัฒนธรรมโดยรวม (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533)

ระบบการผลิตของชุมชนบ้านดอนแก้วเป็นระบบผลิตแบบเกษตรกรรมกึ่งยังชีพ ที่มีวิถีการผลิตที่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน รวมทั้งการพึ่งพาแรงงานทั้งในระดับครัวเรือน แรงงานแลกเปลี่ยน และแรงงานรับจ้างภายในชุมชน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทั้งแบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการผลิตยังเกี่ยวโยงถึงระบบความเชื่อและระบบคิดที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมต่างๆ เช่น ในระบบความสัมพันธ์ครัวเรือนและเครือญาติจะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีเลี้ยงบ้าน ในการกระบวนการผลิต จะมีพิธีกรรม การเลี้ยงผีนา ผีฝ่าย เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีความเชื่อในระบบผู้อาวูไล โดยให้ความสำคัญและมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน

ลักษณะของโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชนทั้ง 3 ประการของบ้านดอนแก้ว ทำให้ชุมชนมีวิถีการผลิตที่ผสมผสานและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ แม้ภายหลังระบบการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เนื่องจากการติดต่อสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอกชุมชน แต่ชุมชนก็มีผู้นำทางปัญญาที่ทำการคิดวิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไข พยายามรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ ทำให้ชุมชนมีการปรับตัวให้สอดคล้องกระแสการเปลี่ยนแปลงได้โดยไม่ทำลายทรัพยากรภายในท้องถิ่น ชุมชนมีความสามัคคีและผูกพันช่วยเหลือซึ่งกันจากความรู้สึกของความ เป็นเครือญาติร่วมกันของคนทั้งชุมชน ทำให้เป็นแรงยึดเหนี่ยวในการดำเนินกิจกรรมด้าน

การอนุรักษ์ของกลุ่ม ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของทรัพยากรรวมกัน จึงเกิดความร่วมมือในการอนุรักษ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Skocpol (อ้างใน อนัญญา ภูงศ์กุล, 2530) ที่กล่าวถึงความสำคัญของสถาบันชุมชน (Community Institution) ซึ่งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์อันดีที่มีระบบในชุมชน และหมายถึงความสามัคคี (Solidarity) อันเป็นความสัมพันธ์ระดับชุมชนเพื่อร่วมมือทำกิจกรรมใดๆ ซึ่งมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมและจุดร่วมเดียวกันในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531) ได้สนับสนุนความสำคัญของพื้นฐานวัฒนธรรมในชุมชนว่าเป็นองค์ประกอบที่ช่วยจรรโลงระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ที่ร่วมมือกันทำงานเป็นกลุ่มโดยเน้นความเสมอภาค ซึ่งสามารถลดการพัฒนาความสามัคคีเชิงชนชั้นไม่ให้เกิดขึ้น และยังก่อให้เกิดศักยภาพการช่วยเหลือตนเองของชุมชนให้รอดพ้นจากผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาของรัฐ

และสอดคล้องกับงานของมงคล ด้านธานินท์ และบัญญัติ แก้วสอง (2536) ได้วิเคราะห์แบบแผนของการจัดองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนว่ามีลักษณะการจัดการที่อิงอยู่กับระบบวัฒนธรรมและความเชื่อ (Cultural Based Model) โดยเฉพาะระบบอาวุโส ระบบเครือญาติ เป็นฐานสำคัญแก่กลุ่มผู้นำซึ่งเป็นแกนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และงานศึกษาของ วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ที่ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน รวมทั้งเงื่อนไขต่างๆ ที่กำหนดรูปแบบขององค์กรชุมชน การศึกษารูปแบบองค์กรชุมชน 4 แห่ง คือ กลุ่มฮักเมืองน่าน จ.น่าน กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่วาง จ. เชียงใหม่ กลุ่มอนุรักษ์ทางเล็อกชุมชนแม่ทา จ.ลำพูน และกลุ่มอนุรักษ์ดอยแม่สลอง จ. เชียงราย พบว่า องค์กรชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะร่วมกันดังนี้ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่ม โครงสร้างทางสังคมเป็นแนวราบมากกว่าแนวตั้ง รูปแบบความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติ และเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและระหว่างชุมชน อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะร่วมทั้งสี่คือ ปัจจัยหลักในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

6.2.2.2 เครือข่ายการเรียนรู้ ในขณะที่วัฒนธรรมชุมชนเป็นเสมือนแรงยึดเหนี่ยวในการช่วยเหลือและความร่วมมือกันของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมอันทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรม ขณะเดียวกันการที่ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพปัญหาอยู่เสมอ ประเด็นนี้ ยศ สันตสมบัติ (2539) ได้เสนอว่า ชุมชนจะต้องสร้างความเข้มแข็งและทำการต่อสู้กับการปิดล้อมของตนเองเอาไว้ ดำรงรักษาความเป็นอิสระและศักยภาพในการจัดการกับชีวิตของตัวเองเอาไว้ได้ ชุมชนจะต้องไปให้พ้นจากการยึดติดกับวัฒนธรรมชุมชนเพียงอย่างเดียว

หากจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติเดิมให้สอดคล้อง และเหมาะสมกับความ ต้องการและความจำเป็นของยุคสมัย ชุมชนแต่ละแห่งไม่อาจจะอยู่อย่างเอกเทศอีกต่อไป แต่ชุมชน จะต้องสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายการผลิต เครือข่ายการลงทุน ฯลฯ ในรูปแบบใหม่ขึ้นมา

เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านดอนแก้ว พบว่ามีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ 3 ระดับด้วยกัน กล่าวคือ ระดับแรก การถ่ายทอดความรู้ในระดับปัจเจก ซึ่งจะมีการถ่ายทอดจากครอบครัว ซึ่งตรงกับ ชูเกียรติ ลิขสุวรรณ (2535) กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้จากครอบครัวเป็นการเรียนรู้ในเรื่องทุกด้านในการดำเนินชีวิต ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากประสบการณ์จริง โดยการพาไปสัมผัสการปฏิบัติจริง การถ่ายทอดโดยการบอกเล่าและจากการสังเกต และโดยผ่าน พิธีกรรมในระดับครัวเรือน ระดับที่สองและสามคือ การถ่ายทอดภายในชุมชนและระหว่างชุมชน พบว่ามีการอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบอื่นๆ ในการสร้าง เครือข่ายการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีสถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา การประชุมชาวบ้าน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เป็นตัวเชื่อมโยงให้เกิดเครือข่ายเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการประสานงานกับ หน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้เกิดการจัดเวทีชาวบ้าน การอบรมสัมมนา การ ศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่องค์กร เป็นการพบปะพูดคุยและ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกัน รวมทั้งการให้กำลังใจในการทำกิจกรรมขององค์กรเครือข่าย

สอดคล้องกับกฤษฎา บุญชัย และคณะ (2538) ได้กล่าวถึง กระบวนการ เรียนรู้ของชาวบ้าน ในลักษณะการขยายเป็นเครือข่ายซึ่งมีการแพร่กระจายขยายตัวจาก เกษตรกรปัจเจกเป็นเกษตรกรเพื่อนบ้าน สุ่มบ้านข้างเคียง สุกกลุ่ม ศูนย์ครัวบ้านภายนอก แม้ว่าจะระดับปัญหาแต่ละคน แต่ละกลุ่มจะต่างระดับกัน แต่เวทีการเรียนรู้ร่วมกันจะช่วยสนับสนุน ทั้งกำลังใจ กำลังทรัพยากร และความร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหา กระบวนการพัฒนาเหล่านี้ พัฒนาจนกระทั่งเป็นเครือข่ายสายใยโยงกัน ยกระดับระหว่างชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาใน ระดับที่ใหญ่ขึ้น โดยใช้วิธีการแบ่งปันความรู้ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมสัมมนา และทำกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ ที่มีการพัฒนามากขึ้น

นอกจากนี้องค์กรชุมชนยังมีแม่ข่ายที่ความรู้ความสามารถที่หลากหลาย มีความกระตือรือร้นและตั้งใจจริงในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีการส่งเสริมทั้งประสบการณ์และ บารมีเงินเป็นที่ยอมรับของสมาชิกภายในชุมชนและองค์กรภายนอกชุมชน สอดคล้องกับการศึกษา เรื่อง ศักยภาพผู้นำและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น ของปรีชา อุตระกุล (2533) ที่ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำ ชุมชนที่ศึกษา มีทั้งผู้นำทางความคิด ผู้นำทางศีลธรรมและผู้นำทางการปฏิบัติ ผู้นำสามารถ วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยสามารถผสมผสานความ

คิดที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล และสามารถสื่อความคิดไปยังชาวบ้านในชุมชนได้อย่างมีพลัง นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายผู้นำทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และจัดตั้งโดยองค์กรของรัฐและเอกชน โดยเน้นความสัมพันธ์แนวราบ และการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์การดำเนินงาน การร่วมกิจกรรมและการแลกเปลี่ยนทรัพยากร

จากการพิจารณาเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนตอนแก้ว ทั้งในด้าน แม่ข่ายที่มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ และความกระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ใหม่อยู่เสมอ แม่ข่ายและชาวบ้านมีการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีการผสมผสานองค์ความรู้ดั้งเดิม เช่น ประเพณี พิธีกรรม และองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มองค์กรอื่นๆ จนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด ซึ่งเป็นทั้งเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายกองทุน เครือข่ายกำลังใจ เครือข่ายอำนาจต่อรอง ทำให้องค์กรมีการพัฒนาศักยภาพอย่างเท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของปัญหาได้อย่างต่อเนื่อง สร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชนในการจัดการกับปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น

นอกจากปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้แล้ว ผลการศึกษายังพบว่าปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยสังเกตได้ว่าในระยะแรกของการดำเนินกิจกรรมไม่ประสบผลสำเร็จ ชาวบ้านยังคงลึกลอบจับปลา เนื่องจากขาดความเข้าใจและไม่มีแรงจูงใจทำความเข้าใจกับชาวบ้าน เมื่อมีการประชุมรวมกันและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม ทำให้ไม่มีการลึกลอบจับปลาในเขตอนุรักษ์ รวมทั้งช่วยสอดส่องดูแลผู้กระทำผิดกฎ
2. การได้รับการยอมรับจากหน่วยงานและยกย่องจากชุมชนอื่น ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตน และเกิดแรงจูงใจที่จะดำเนินการและพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์
3. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ นั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีเนื้อหาสาระเฉพาะในกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์เท่านั้น แม้กลุ่มองค์กรอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับกลุ่มอนุรักษ์โดยตรง หากแต่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับประยุกต์ใช้กับงานอนุรักษ์ได้
4. การพึ่งตนเองในการดำเนินกิจกรรมและงบประมาณโดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐหรือองค์กรภายนอก ทำให้ชุมชนสามารถกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ได้อย่างอิสระ รัฐควรมี

บทบาทในด้านสนับสนุนหรือช่วยเหลือในบางด้าน เช่น กรณีที่ปลาในแม่น้ำเกิดโรค ประมงอำเภอ ส่งนักวิชาการตรวจและให้คำแนะนำในการรักษา

นอกจากนี้จากการศึกษายังพบปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดในการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน คือ ความขัดแย้งระหว่างผู้นำ จากเดิมที่เคยทำงานประสานกันและมีความตั้งใจร่วมกันที่จะดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชน เมื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างบริหารโดยการแนะนำของประมงอำเภอ ผู้นำดั้งเดิมแต่ละคนแยกย้ายไปดำเนินกิจกรรมในแนวทางของตน ทำให้ขาดการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น บางคนก้าวไปสู่การดำเนินกิจกรรมที่ใหญ่ขึ้น ทำให้มุมมองบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปและเกิดความขัดแย้งทางความคิดกับชุมชน ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่าการถูกแทรกแซงโดยภาครัฐ แม้บางครั้งอาจเข้ามาด้วยความตั้งใจดี แต่ผลกระทบที่ตามมาอาจทำให้เกิดข้อจำกัดในการพัฒนาตนเองขององค์กรชุมชนได้

6.3 ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษา "ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน" ครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึง ศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนของตนเอง โดยไม่ใช่รอความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนต่อไป ทั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เห็นควรจะเสนอเพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับองค์กรชุมชน ดังนี้

6.3.1 ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนถือว่าเป็นประเด็นที่สำคัญที่ควรให้ความสนใจศึกษาต่อไป เนื่องจาก ชุมชนท้องถิ่นเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยตรงและที่ผ่านมาชุมชนได้แสดงถึงศักยภาพในการทรัพยากรภายในชุมชนของตน ที่สามารถนำไปสู่การจัดการที่ยั่งยืนได้ในที่สุด จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยพบว่ามีจำนวนผู้ศึกษาประเด็นนี้ค่อนข้างน้อย นอกจากนี้เนื่องจากงานส่วนใหญ่เป็นงานเชิงคุณภาพ ที่เน้นการศึกษาเชิงลึก ทำให้งานวิจัยเท่าที่ผ่านมาไม่สามารถได้ครอบคลุมในทุกประเด็น ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นว่าควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ ได้แก่

1) ปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชนด้านอื่นๆ เช่น บทบาทการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ ความสัมพันธ์กับภายนอก กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน กฎหมาย นโยบายของประเทศ

2) ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของทุกคน โดยเฉพาะชุมชนชนบท ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ควรมีการประสานความร่วมมือของทุกฝ่ายทั้งหน่วยงานรัฐ นักวิชาการ องค์กรชุมชน เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ในลักษณะเบญจภาคี โดยแต่ละฝ่ายดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่ของตนและประสานความร่วมมือเพื่อเสริมสร้างบทบาทซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ

6.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 1) รัฐควรให้การสนับสนุนให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตนเอง ทั้งในด้านความรู้ งบประมาณ และความร่วมมือในการจัดการ โดยไม่กำหนดเงื่อนไขหรือขอบเขตการดำเนินงานขององค์กร รวมทั้งการสนับสนุนไม่ควรเป็นขัดขวางกระบวนการพัฒนาศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน
- 2) รัฐควรปรับนโยบายในระดับประเทศให้สอดคล้องและเอื้อต่อนโยบายการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ทำให้ท้องถิ่นสามารถดำเนินกิจกรรมและมีการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
- 3) ควรมีการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรให้แก่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การมีส่วนร่วมในการจัดการนั้นจำเป็นต้องมีเหตุปัจจัยที่เอื้อต่อทิศทางดังกล่าว ประการสำคัญคือวิกฤตของปัญหา และศักยภาพความแตกต่างของระบบภูมิโนเศและชุมชนที่ใช้ทรัพยากรนั้น มีความหลากหลายและเฉพาะเจาะจงต่างกัน กระบวนการสนับสนุนตลอดจนการจัดวางเงื่อนไขต่างๆ จึงไม่ควรการใช้กฎเกณฑ์และเงื่อนไขที่ตายตัว